

Leontina Copaciu

Lectură și iubire.

Experiențe estetice în romanul românesc interbelic

Presă Universitară Clujeană

Leontina Copaciu

•

Lectură și iubire.

Experiențe estetice în romanul românesc interbelic

Leontina Copaciu

Lectură și iubire.

Experiențe estetice în romanul românesc interbelic

Presa Universitară Clujeană
2022

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Ioana Bican

CS II dr. Adrian Tudurachi

ISBN 978-606-37-1687-4

© 2022 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă și se pedepsește conform legii.

**Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro>**

Cuprins

Prefață, Ioana Bot	7

Introducere	11

Partea I

Paradigme estetice și existențiale	15
Lectura – perspective istorice și teoretice.....	15
Lectura – dimensiune culturală și etică.....	15
Lectura – formă de intimitate și interiorizare	19
Lectura – relație de comunicare	22
Discursuri conexe asupra lecturii în spațiul exegetic românesc	24
Preliminarii: romanul românesc interbelic	27
Personajul – o reprezentare vie	33
Experiența estetică – premise teoretice	39
Estetic vs. artistic: deosebiri	39
Experiența estetică – „relație” și „conduită”	42
Experiența estetică – „practică”	48
Lectura – conduită estetică și „stil”.....	54

Partea a II-a

Lectura și iubirea: reprezentări ficționale	63
Lecturile complementare și iubirea proiectată: <i>Adela</i> , Garabet Ibrăileanu	63
Raporturi livrești și relații estetice: Gib I. Mihăescu	86

Lecturile multiple și iubirea imaginată: <i>Rusoaică</i>	87
Lecturile de identificare și iubirea posibilă: <i>Donna Alba</i> ..	101
Construcții individuale în oglindă.....	112
Conduitele estetice: dimensiune existențială și stil ficțional.	
Anton Holban.....	115
Spațiul cultural intim: Sandu și <i>Ioana</i>	116
Relație disfuncțională: Sandu și Irina.....	129
Experiența estetică mediată: Sandu și <i>Jocurile Daniei</i>	131
Experiențele lui Sandu – între teorie și stil ficțional.....	134
Întâlnirile cu alteritatea: existență și text.	
Camil Petrescu.....	138
Lecturi implicate: <i>Ultima noapte de dragoste</i>	139
Lecturi confesive: <i>Patul lui Procust</i>	150
Experiențe estetice interferente.	
Mihail Sebastian	165
Lectură de context: <i>De două mii de ani</i>	166
Lectură în relief: <i>Fragmente dintr-un carnet găsit</i>	175
Experiența „povestită”: <i>Femei</i>	180
Experiența re-construită: <i>Accidentalul</i>	185
Concluzii.....	194
Bibliografie.....	202

Prefață

Ce citim când citim despre cum citim?
Despre ce e vorba când vorbim despre cum citim?
Cine, ce citește?
Cine, ce iubește?
Citim, când iubim?

Toate aceste întrebări – și altele, asemenea lor, numai aparent ludice – pot deschide cartea de față, apropiindu-ne de o margine riscantă a interpretării. Riscantă, pentru că ne dezvăluie pe noi însine, cu experiențele noastre, în „rama” de oglindă magică a actului lecturii. Taumaturgică, lectura nu e mai puțin aproape de moarte; parafrazând o aserțiune celebră în studiile eminesciene din veacul trecut, am putea spune că lectura, „ca și iubirea – e un început de moarte, este prezența în noi a celui care nu suntem, a celui străin nouă, a propriei noastre neființe”. Dacă afirmația inițială (făcută de Ioana Em. Petrescu, în Eminescu, poet tragic, studiu apărut inițial sub titlul Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică, în 1978) se referea la comunicare, alunecarea noastră nu o depărtează, de fapt, de ideea dintâi, pentru că lectura este și comunicare, o comunicare la fel de riscată pentru subiectul angajat într-însa, ca și pentru slovele pe care le descifrează: „Întinsă, leneșă, pe canapea/ Domnița suferă în carte mea”, cum adevărat ne învață clasicii, iar suferința cititorului e, în sine, o experiență. În coridoarele de oglinzi ale unor asemenea considerații ne invită să ne angajăm paginile care urmează.

Aventură asumată a lecturii – a imaginarului ei și a caracterului ireductibil experiențial ce o definește – cartea de față focalizează asupra unui capitol important al prozei românești moderne – experiența și poeticile asociate acesteia. Sub aspect teoretic, ea se bazează pe o bibliografie cercetată minuțios, cu referințe critice care reconstituie corect, la nivelul primului deceniu al veacului al XXI-lea, o

problematică teoretică interesantă, chiar dacă nu încrui totul nouă în sine, pentru literatura europeană „de dincoace de căderea Imperiului Roman”.

Respectivele referințe teoretice (majoritatea – din spațiul francez) susțin analize originale și captivante. Unitatea tematică vine să contrabalanseze senzația de fragmentar, creată de trecerea de la un scriitor (și romanele lui) la următorul, în secvențialitatea incontestabil reductivă impusă de metodologia utilizată.

Așa cum anunță subtitlul cărții, cercetarea de față poate constitui și o primă etapă a unui proiect științific mai amplu, pe care autoarea sugerează că îl poate construi în viitor, asociind corpusului existent deocamdată și alte scrieri, din categoria celor „neasteptate” în relație cu subiectul tratat. Pentru că atraktivitatea șirului de interogații posibile (anticipate și de noi, în deschidere) ne face să ni le dorim continuare dincolo de ceea ce servește exemplificării reflecției critice. Așteptările – și speranțele – noastre pentru mai departe se întind de la „ce și când citea Apostol Bologa?”, la „cine, ce și cum citește în literatura de consum a interbelicului românesc?”, de pildă; faptul că autoarea nu le răspunde acum nu este o lipsă a cărții, ci mai degrabă o dovedă a marginilor „canonice” care sunt cu rigoare și disciplină respectate, în construcția sa.

Cartea este structurată în două părți, cea dintâi fiind constituită de Paradigme estetice și existențiale, ce definesc concepte precum lectura, experiența, experiența estetică, respectiv realizează o cartografie a bibliografiei care poate fi conectată la tema experienței estetice, a lecturii și a stilului (acestora). „Radiografia conceptuală” (din partea întâi) realizează un exercițiu de metacritică, cu fișe de lectură bine coordonate, recitite și sintetizate, condus cu o mâna sigură. Autoarea nu caută să dea un contur integrator pozițiilor teoretice ale bibliografiei investigate – acestea nefiind totdeauna, ele însese, convergente în chip implicit – ci să parcurgă o bibliotecă de specialitate care să îi întemeieze, în partea a doua, cercetarea proprie, analitică, abundența referințelor la bibliografia teoretică este, în cele din urmă, justificată de dorința de a demonstra că, în extremis, parcursul conceptualizant conduce reflecția

în punctul de unde analiza literaturii propriu zise, din partea a doua a studiului, se poate desfășura, demonstrativ.

Dialogul cu bibliografia îi permite autoarei să își configureze obiectul mai clar, deși (urmărind avatarsii acestui obiect) ea rămâne, totuși, în limitele unei liste canonice (și, implicit, în memoria tuturor cititorilor, a unei liste „școlare”) a romanului românesc interbelic. Ea cunoaște foarte bine exegiza speciei din bibliografia ultimului secol și e perfect capabilă să o treacă în revistă, sintetic, observând secvențele în care, cel mai adesea incidental, criticii și istoricii literari au „atins” tema urmărită de ea.

Partea a doua a cărții, și cea mai substanțială, urmărește Lectura și iubirea: (ca) reprezentări ficționale (în romanul românesc interbelic), experiența (simetrică, compensativă, inter-schimbabilă) a lecturii și (a) iubirii alcătuind, în viziunea Leontinei Copaciu, linia semiotică de-a lungul căreia se realizează decupajul obiectului de studiu. Intervalul istoric investigat acoperă aproximativ o jumătate de secol, adică – romanele lui Garabet Ibrăileanu, Gib Mihăescu, Anton Holban, Camil Petrescu și Mihail Sebastian. Nici exhaustivă, nici surprinzătoare, selecția sa urmează liniile de contur ale exegizei prezentate anterior (și, implicit, perspectivele sale canonice). Cei care se așteptau și la un excurs asupra metaficiunii lecturii, sau a erosului ca metaforă „stând acolo pentru altceva decât eros”, vor rămâne în așteptare: de aceea, spuneam, lista întrebărilor noastre rămâne lungă și deschisă... Cercetarea de față renunță la a-și surprinde cititorii prin selecția operată în corpus, tocmai atunci când ar fi fost recomandabil să o facă. Ea întărește, implicit, demersul autoarei, acolo unde eventuale exemple „stranii” (d. ex., ce și cine citește vs. ce și cine iubește, în romanul interbelic rural, sau în cel socialist-minor, sau în cel experimental, apropiat de teritoriile avangardei?), adevărate „ecart-uri” pentru poetica astfel analizată, ar fi vulnerabilizat concepțele aduse în arena discuției aplicate.

Capitolele de analiză, intitulate elegant, Lecturile complementare și iubirea proiectată, Conduitele estetice – dimensiune existentială și stil ficțional, Întâlnirile cu alteritatea – existență și text, respectiv Experiențe estetice interferente, se revendică, stilistic cel

puțin, dar și prin capacitatea de a-și (meta)estetiza propria analiză, de la școala interpretativă a prozei românești interbelice, construită de studiile „școlii clujene de istorie literară”: paginile citează și evocă spirite analitice de excepție, precum Călin Teutișan, Mircea Zaciu, Ion Breazu sau Liviu Petrescu.

Concluziile coagulează, sintetic, ideile demonstrației, argumentând noutatea perspectivei critice: „Prin cercetarea noastră despre tematizarea lecturii și a iubirii în romanul românesc interbelic, am arătat specificul relațiilor estetice din universurile ficționale. Am observat că există un mod autentic, specific literar, pentru fiecare personaj. Fiecare subiect cititor este participativ în actul lecturii, adoptă un comportament anume și angajează ceva din propria sa existență. Pentru fiecare dintre personajele analizate în cuprinsul studiului, lectura înseamnă activitatea și consum”.

Cartea își lasă cititorii în aşteptarea unei continuări, unde ar putea fi vorba despre scrierile/personajele/experiențele/tematizările care ar vulnerabiliza experiența lecturii sau experiența erotică în orizontul tematic al prozei românești moderniste. Pentru că, dacă „lectura, ca și iubirea...” reprezintă tematizări ale experienței „individuării”, ele sunt de regăsit în multe alte compozиtii literare, ca tot atâtea teritorii de manifestare ale experimentului scriptural. De fapt, lectura, ca și iubirea nu se pot încheia niciodată.

Ioana Bot

Introducere

„Arta este un rezultat al experienței trăirii noastre.”
(A. Holban, *Arta și morala*)

Lectura este o activitate caracteristică ființei umane, este un moment regenerator în existența noastră, asemenea unor oglinzi care oferă alternative ontologice. În ultimii ani, lectura și ipostazele cititorului sunt teme frecvente în studiile de specialitate atât în spațiul străin, cât și în cel românesc. În cercetarea noastră am încercat, pe de o parte, să reprezentăm dimensiunea estetică și existențială a lecturii ficționalizate și, pe de altă parte, să configuroăm o „stilistică a existenței” în universul romanesc al literaturii.

Ficțiunile sunt prezente în orice timp, în orice loc, în orice societate și încep o dată cu istoria umanității. Oamenii au nevoie de ficțiuni, iar acestea sunt lumi situate „la limitele tărâmurilor ontologice”¹, sunt „reconstituiri ale organizării înseși a lumii prin intermediul înlănțuirii cuvintelor și al dispunerii lor în spațiu”². Oamenii fie își creează propriile „fictiuni” (precum *povestașul* lui Llosa) și în acest caz intră în joc „aptitudinea noastră de a construi viața ca pe o narativă”³, fie explorează și re-creează ficțiunile altora (precum *cititorul* lui Schlink). „Lumile fictionale” sunt construite potrivit unor anumite mecanisme, aflate într-o continuă transformare în timpul procesului de lectură și sub privirea cititorului, care poate re-orienta dinamica fictională prin interpretările

¹ Toma Pavel, *Lumi fictionale*, trad. de Maria Mociornița, pref. de Paul Cornea, București, Editura Minerva, 1992, p. 23.

² Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*, trad. de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, studiu introductiv de Mircea Martin, București, Editura Univers, 1996, p. 80.

³ Umberto Eco, *Șase plimbări prin pădurea narrativă*, trad. de Șt. Mincu, Constanța, Editura Pontica, 1997, p. 68.

sale. Astfel, se stabilește o relație versatilă între textul scris și cititorul său, susținută de încrederea acestuia din urmă în literatură.

Textele oricărei epoci se află în aşteptarea lecturii și cititorul este un interlocutor indispensabil, pe care autorul îl interpelează⁴. În plus, orice operă literară, „actualizată cu fiecare nouă revizitare, se rescrie la infinit, într-o nesfârșită istorie”⁵. Lectorii iau în stăpânire textul, asumându-și, în fapt, o lume a obiectelor și a formelor în care structurile și convențiile sunt purtătoare de sens. Asimilarea unui text de către lector este o alegere personală și o restructurare a lumii (în)scrise în acel text. Michel de Certeau afirmă că „lectura este un braconaj”⁶, pentru că lectorii sunt călătorii care invadăază spațiile altora și le interpretează. Cititorii călătoresc pe „pământurile” altora, „braconând” pe niște „câmpuri” pe care nu le-au scris, dar pe care stabilesc semnificațiile și realizează interpretările.

Prin cercetarea noastră am făcut o incursiune în bibliotecile fictive ale romancierilor moderni din perioada interbelică (Garabet Ibrăileanu, Gib Mihăescu, Anton Holban, Camil Petrescu și Mihail Sebastian)⁷, având ca scop revizuirea unor texte cunoscute și mult interpretate, dintr-o perspectivă complementară discursurilor exegetică invocate mai sus. Acești autori scriu romane confesive și mută accentul de pe lumea exterioară pe trăirile interioare ale personajelor. Romanele acestor autori le putem numi romanele unor lumi interioare.

⁴ Idem, *Lector in fabula*, trad. de Marina Spalas, București, Editura Univers, 1991, p. 83.

⁵ Ion Vlad, *Descoperirea operei. Comentarii de teorie literară*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1970, p. 62.

⁶ Michel de Certeau, *L’Invention du quotidien*, vol. I – *Arts de faire* (1980), réédition, Paris, Gallimard, 1990, p. 251.

⁷ Corpusul de texte este constituit din următoarele romane scrise la persoana I: *Adela*, de Garabet Ibrăileanu; *Rusoaică și Donna Alba*, de Gib Mihăescu; *Ioana, Jocurile Daniei și O moarte care nu dovedește nimic*, de Anton Holban; *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război și Patul lui Procust*, de Camil Petrescu; *De două mii de ani, Fragmente dintr-un carnet găsit și Femei*, de Mihail Sebastian. În acest corpus am inclus și *Accidentalul*, de Mihail Sebastian, roman scris la persoana a III-a, cu scopul de a observa cum se formează experiențele estetice într-un roman în care o altă voce narativă decât cea a personajului masculin analizează trăirile interioare ale acestuia.

Cercetarea noastră își propune următoarele obiective: demonstrarea dimensiunii practice a literaturii din perspectiva reprezentării ficționale a lecturii; prefigurarea unor tipuri de lectură, respectiv conturarea unor profiluri de cititor; analiza modurilor de construire a experiențelor estetice (erotice, muzicale, de contemplare a corpului uman și de contemplare a naturii), care coexistă cu experiența lecturii, observând rolul acestora în configurarea universului ficțional; justificarea unei noi direcții de lectură a textelor moderne, care aparțin spațiului literar românesc, din perspectiva importanței experiențelor estetice.

Instrumentele pe care le folosim în cercetarea noastră sunt: teoria experiențelor estetice, din domeniul esteticii pragmatic, imaginarul lecturii și antropologia stilului. În ultimii ani, cercetările occidentale au evoluat dinspre interpretarea lecturii figurale (cu specificitate culturală) spre interpretarea lecturii ca experiență și, mai departe, spre reprezentarea ei ficțională. Astfel, teoria experiențelor estetice definește concepte și modele de interpretare care reliefază modurile specifice ale intenției și ale atenției față de un obiect, implicând tipurile caracteristice de relaționare, conduitele și procesele de individualizare. Materialul bibliografic folosit este format din texte consultate și referențiate, care aparțin domeniului esteticii pragmatic. Principalii teoreticieni problematizați în studiul nostru sunt: Jean-Marie Schaeffer, John Dewey și Richard Shusterman. Imaginarul lecturii reliefază atât modurile de reprezentare a practicilor de lectură, cât și strategiile de ficționalizare a cititorului. În plus, după anii '90, acest domeniu de cercetare interferează cu antropologia stilului. Un text literar are indici specifici de recunoaștere a stilului în care este scris sau a stilului unei epoci. Cercetările culturale instituie o antropologie a stilului, accentul căzând pe modurile ființei umane de „a acționa” și de „a face gesturi”, pe care scriitorii le receptează și le reprezintă în textele literare. Sursele bibliografice folosite sunt studiile lui Marielle Macé, Philippe Jousset, Vincent Jouve și Michel Picard. Studiile de specialitate ale autorilor menționați sunt punctele de întemeiere teoretică a reflectiei noastre.

Astfel, încercăm să redefinim o nouă direcție de lectură prin raportarea la dimensiunea existențială și estetică a universului ficțional, întrucât „prin relectură devenim conștienți de deschiderea textului, de gradul lui de indeterminare, de pluralitatea lui ireductibilă și de propriul nostru rol, extraordinar de important, în definirea și articularea sensurilor sale”⁸.

⁸ Matei Călinescu, *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 28.

Leontina Copaciu este profesoră la Palatul Copiilor Cluj în cadrul Departamentului cultural. Absolventă a Facultății de Litere din Cluj-Napoca (promoția 2011) și doctor în Filologie (anul 2020), debutează cu această carte ce are la bază o teză de doctorat în domeniul Literaturii române. Autoarea publică în reviste de specialitate pe teme de literatură, filosofie, teatru și film.

*Ce citim când citim despre cum citim?
Despre ce e vorba când vorbim despre cum citim?
Cine, ce citește?
Cine, ce iubește?
Citim, când iubim?*

Toate aceste întrebări – și altele, asemenea lor, numai aparent ludice – pot deschide cartea de față, apropiindu-ne de o margine riscantă a interpretării. Riscantă, pentru că ne dezvăluie pe noi însine, cu experiențele noastre, în „rama” de oglindă magică a actului lecturii. Taumaturgică, lectura nu e mai puțin aproape de moarte; parafrâzând o assertiune celebră în studiile eminesciene din veacul trecut, am putea spune că lectura, „ca și iubirea – e un început de moarte, este prezența în noi a celui care nu suntem, a celui străin nouă, a propriei noastre neființe”.

Ioana Bot

ISBN: 978-606-37-1687-4